جيـــاوازيى شـــەرعـــى
تێگەیشتن و مامەڵە*

جیاوازی لە بیرو بۆچوون و هەڵسوکەوت مەسەلەیەکە ئەمڕۆ و رابردووی پڕکردووە و تا قیامەتیش دەمێنێ، جیاوازی (الاختلاف)بۆ خۆی دیاردەیەکی نائاسایی نییە چونکە خودا مرۆڤەکانی وەکو یەك دروست نەکرووە و ژیری و زانست و تێگەیشتنی وەکو یەك بەسەر خەڵکیدا دابەش نەکردووە.

میللەتانی پێش خۆمان لە زۆر شتدا ناکۆك بوون، نەصرانییەکان بۆ نموونە بوونەتە دەیان و سەدان پارچەی سەرەکی و لاوەکی، هەر پارچەو کۆمەڵێکیشیان خۆی بە هەڵگری هەق دەزانێ ئەمەش بە مەرجێك ناکۆکیی ئەوان لەسەر چەند شتێك کەمی عەقیدەیە.

سەرەتای هەموو جیاوازییەکیش ئەوەیە کە ئەسڵێك هەیە، لەم ئەسڵەشەوەو بە هۆی جیاوازی لە توانای تێگەیشتن و بەهۆی ئارەزووەوە جیاوازی سەر هەڵدەدات، لە دەرەوەی ئەم جیاوازییەشدا چەند شتێك لە ئەسڵەکە دەمێنێتەوە کە ئەو کۆمەڵانە لەسەری ڕێکن .

لە ئیسلامدا ئەسڵەکە قورئان و سوننەتە، پاش ئەوەش هەندێك شتی تر بوونەتە سەرچاوە وەکوئیجماع و قیاس و قسەی صەحابی...هتد.

زانایانیش لە وەرگرتنی ئەمانە یان وەرنەگرتنیان و چۆنێتیی وەرگرتنیان جیاوازییان لە نێواندا هەبووە، تەنانەت قورئان و سوونەتیش کە هەمووان ڕێکن لەسەر ئەوەی سەرچاوەی یەکەمن زانایان وەکو یەك نەبوون لە تێگەیشتن لە دەقەکان و ووشەکان و چۆنێتیی مامەڵە کردن لەگەڵ ئەو دەقانەدا ..هتد.

ئەوەشی گرنگە بیکەینە ڕێبەری مامەڵە کردنمان لەگەڵ یەکتردا لە مەسەلەی جیاوازیدا ئەوەیە بزانین کەوا :

١- جیاوازی هەبووەو هەر دەمێنێت.

٢- پێویستە جیاوازی لەسەر ئەساسێکی شەرعی بێت.

٣- رەوشتی بەرزی موناقەشە لەنێوان هەڵگرانی بۆچوونە جیاوازەکاندا بپارێزرێ.

جیاوازی لە نێوان صەحابییەکاندا

جارو بار جیاوازی بیرو ڕا دەکەوتە نێوان صەحابییەکان، پێغەمبەریش (ﷺ) لایەنی هەقی روون دەکردەوە بۆیان، پاش وەفاتی پێغەمبەریش (ﷺ) صەحابییەکان بەگەڕانەوە بۆ قورئان و سوننەت چارەسەری جیاوازییەکانیان دەکرد، نموونەش لە سەر ئەوە :

١- (بوخاری) و(موسلم) ریوایەتیان کردووە کەوا پێغەمبەر(ﷺ) لە غەزوەی (بەنو قورە یضە) فەرمانی دا کەس نوێژی عەسر (لای موسلم : نوێژی نیوەڕۆ) نەکات لەناوچەی (بەنو قورە یضە) نەبێت، واتە نوێژەکەیان بۆ ئەوێ هەڵگرن ، لە ڕێگەشدا کاتی نوێژەکە هات و هەندێك صەحابی وتیان فەرمانی پێغەمبەر(ﷺ) بەجێ دەهێنین و نوێژەکە ناکەین تا دەگەینە (بەنو قورە یضە)، ئەوانەی تریش نوێژەکەیان کردو وتیان پێغەمبەر(ﷺ) تەنها مەبەستی ئەوە بوو پەلە بکەین، پاشان کە پێغەمبەر(ﷺ) بەمەی زانی سەرزەنشتی هیچ لایەنێکیانی نەکرد (صحيح البخاري / كتاب المغازي و صحيح مسلم / كتاب الجهاد والسير).

٢- پاش وەفاتی پێغەمبەر(ﷺ) زوربەی زۆری عەرەب لە ئیسلام هەڵگەڕانەوە و هەندێکیشیان بەو رازی نەبوون کە زەکات بدەن،(ئەبو بەکر)یش کە بڕیاری دا شەڕیان لەگەڵدا بکات (عومەر) ووتی : چۆن شەڕ لەگەڵ کەسانێك بکەین کە وشەی (لا اله الا الله) دەڵێن ئەویش وتی : من شەڕ لەگەڵ ئەوانە دەکەم کە نوێژو زەکات لە یەك جیا دەکەنەوە، پاشان (عومەر) قەناعەتی بە راکەی (ئەبو بەکر) هێنا (صحيح مسلم / كتاب الايمان). واتە بەڵگەی (ئەبو بەکر) ئەوە بوو زەکات بەشێکە یان ئەرکێکە لە ئەرکەکانی (لا اله الا الله).

---

* گۆڤاری ڕابەر، ژمارە ٣٥، هاوینی ١٩٩٨، ل ٢٨-٣٣.

لەم دوو نموونەیە ـ دەیان نموونەی تریش هەن ـ دەردەکەوێ کە خیلاف و جیاوازی جاروبار رووی دەکردە صەحابییەکان ئەوانیش بۆ چارەسەر دەگەڕانەوە بۆ پێغەمبەر(ﷺ) لە کاتی ژیانیدا یان بۆ قورئان و سوننەت پاش وەفاتی (بۆ نموونەی تر بڕوانە: ادب الاختلاف في الاسلام، ل ٥٠ بەدواوە).

ئەم جۆرە جیاوازییانەش هەر روویان دەدا هەرچەندە پێغەمبەر وورییای کردبوونەوە لە جیاوازی، بۆ نموونە فەرموودەی (اقرؤا القرآن ما ائْتَلَفَتْ عليهِ قلوبكم فاذا اختلفتم فقوموا). (صحيح البخاري / كتاب فضائل القرآن وكتاب الاعتصام و صحيح مسلم / كتاب العلم).

واتە : تا دڵەکانتان لە سەر ئەو قورئانە ڕێك بێ بیخوێننەوەو ئەگەر جیاوازیتان بۆ دروست بوو لە بارەیەوە (واتە لەبارەی تەفسیرو جۆری خوێندنەوە) هەڵسن و بەجێی بێڵن. ئەمە لەگەڵ چەند فەرموودەیەکی تر، صەحابییەکانیش ئەو پەڕی هەوڵیان دەدا کە جیاوازییان بۆ دروست نەبێت و وەکو وتمان هەر کاتێك شتی وای رووی بدایە چارەسەریان دەکرد.

کەمی جیاوازیش لە نێوان صەحابییەکاندا دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆیەك وەکو : سەرەتا لە یەك وڵاتدا پێکەوە دەژیان بۆیە بە ئاسانی کۆدەبوونەوە، خەلیفە لە مەسەلەکاندا پرسی پێ دەکردن ، سیاسەت ملکەچی فیقە بوو، کەمیی کێشەکانی سەردەمیان، هتد...(بڕوانە : د. مصطفى الزلمى / اختلاف الفقهاء ل، ٢٣).

جیاوازی لە سەردەمی تابعییەکاندا

(تابعی) ئەو موسڵمانەیە کە صەحابیی بینیوە، لەو سەردەمەشدا دیسان جیاوازی هەبوو، بەڵکو زیاتریش بوو چونکە لە کاتی حوکمی (عوثمان)دا صەحابییەکان بە ناو وڵاتاندا بڵاوبوونەوە (پێشتر عومەر ڕێی پێ نەدەدان لە دەرەوەی مەدینە نیشتەجێ بن) . لەبەر ئەوەشی هەر کۆمەڵە صەحابییەك بەشێکی علمەکەیان پێ بوو، خەڵکی ئەو وڵاتەی صەحابییەکە بۆی چووبوو ئەو بەشە علمەیان دەست کەوت ، بۆیە شتێکی ئاسایی بوو جیاوازی نێوان وڵاتان بێتە کایەوە.

لە سەردەمی تابعییەکان و لە سەردەمی تابعیی تابعییەکاندا مەزهەبە فیقهییەکان پەیدا بوون و جیاوازی هەیە لە نێوان هەردوو قوتابخانەی (رأی) کە زۆر کاری بە (قیاس) دەکردو قوتابخانەی (أثر) کە زۆر تر کاری بە فەرموودە دەکرد. لە سەردەمی گەشەکردنی فیقهیشدا ژمارەی مەزهەبەکان زیادی کرد ، وتراویشە کەوا مەزهەبەکان گەشتنە پێنج سەد مەزهەب (د.مصطفى الزلمى، اسباب اختلاف الفقهاء، ل ٢٨).

لە سەدەی چوارەمی کۆچیشدا تەقلید خۆی سەپاند و ئجتیهاد کەم بووەوە تا دوایی بە تەواوی دەرگای ئجتیهاد داخرا، بەڵام جیاوازییەکە توندتر بووەوە، چونکە دەمارگیری ئەنجامێکی تەقلیدو خۆبەستنەوەیە بەیەك مەزهەبەوە، بەم شێوەیەش لە جیاتی ئەوەی جیاوازی بێتە هاندەر بۆ پێشخستنی علم جیاوازییەکە بووە هۆی دوا خستنی علم وزیادکردنی ناکۆکی.

شایەنی وتنە کە جیاوازی لەسەر ئاستێکی تری غیری فیقە و فەرموودە هەبوو ئەویش ئاستی عەقیدە، بەڵام لەکاتێکدا جیاوازیی فیقهی بەزۆری لە نێوان (أهل السنة و الجماعة) خۆیاندا بوو، دەبینین کە خیلافی عەقیدەیی لە نێوان (أهل السنة و الجماعة)لە لایەك و ئەهلی بیدعەو گومڕایی لە لایەکی تر بوو.

جیاوازییەکانی ئەمڕۆ

ئەمڕۆ و پاش سەردەمەکانی دواکەوتنی ئوممەتی ئیسلامی کۆمەڵێکی زۆری موسڵمانان روویان کردۆتەوە دینەکەی خوداو هەوڵ دەدەن علمیان دەست بکەوێ، بەڵام وە نەبێ جیاوازی بەرپا نەبووبێ لە نێوانیاندا ، بۆ نموونە:

١. جیاوازی هەیە لە نێوان کۆمەڵە ئیسلامییەکان لە مەسەلەی مامەڵەکردن لەگەڵ عەلمانییەکان و لەگەڵ خەڵکی سادەدا.

٢. جیاوازی لە مەسەلەی چۆنیەتی دەستکەوتنی حوکم.

٣. جیاوازی لە حەرامێتیوحەڵاڵێتیی پێکهێنانی کۆمەڵی ئیسلامی (کاری تەنزیمی) تەنانەت لە مەسەلە فیقهییەکانیشدا جیاوازی هەیە، بۆ نموونە :

أ ــ شێخ ئەلبانی کە هەندێك لاو تەقلیدی دەکەن وای بۆ دەچێ لە مەسەلەی چوون بۆ سوجدە پەسەندترە دەست بخرێتە سەر زەوی پێش ئەژنۆ لە کاتێکدا شێخ (بن باز) پێچەوانەکەی بە پەسەند دەزانێ.

ب ــ ئەلبانی دروست کردنی خەتێك لە بەردەم نوێژکەر بە (سترە)نازانێ و فەرموودەیەك لەم بارەیەوە کە لە لای (ئەبو داوود)دا هەیە بە (ضە عیف)ی دادەنێ، لە کاتێکدا (بن باز) ئەو فەرموودەیە بە (صەحیح) دەزانێ و قسەی (أبن حجر) لەم بارەیەوە دەهێنێتەوە (الشیخ عبدالعزیز بن باز، فتاوی اسلامیة، بەرگی یەکەم).

ج – هەندێك دەڵێن كە خێری قورئان خوێندن بە مردوو ناگات (بن باز ، فتاوی إسلامیة ل ١٠٨)و ئەمە بە بیدعە دەزانن، لە كاتێكدا هەندێكی‌تر وەكو (إبن تیمیة) و (إبن القیم) لە كۆنەكان ، بڕوانە : الجداول الجامعة، بەشی عەقیدە) دەڵێن كە خێرەكەی دەگات، یەكێكی تریش دەڵێت نابێ بكرێ، بەڵام ئەگەر جاروبار كردی (انكار)ی لەسەر ناكرێ (ابن جبرین، فتاوی إسلامیة ل ٥٩) ئەمەش هەموو لەبارەی خوێندنی قورئانی بۆ مردوو وبێ پارە و موقابل.

مەسەلەی زۆری تریش لەسەر جیاوازیی نێوان زاناكان هەن هەرچەندە هەموویان خۆیان بە شوێنكەوتووی ڕێبازی سەلەف دەزانن و هەموویان خۆیان بە دەلیلەوە بەستۆتەوە.

ئەو شتانەی كە نابێ جیاوازییان تێدا هەبێ

كەواتە جیاوازی هەر هەیە (دوایش باسی هۆكانی دەكەین) بەڵام هەندێك شت هەن كە نابێت بە هیچ جۆرێك خیلافیان لەبارەوە هەبێ، ئەوانیش :

١. ما هو معلوم من الدین بالضرورة: واتە ئەو شتانەی كە دەبێ هەموو كەسێك بیانزانێ‌و كەس عوزری نییە ئەگەر لێیان بێ ئاگا بێ وەكو : ژمارەی ركعاتەكانی فەرزەكان.

٢. ئەو دەق و بەڵگانەی كە (قطعی الورود و قطعی الدلالة)ن : (قطعی الورود)یش واتە گومان لەوەدا نییە كە لەلایەن خواوە هاتبێ وەكو قورئان و لە لایەن پێغەمبەرەوە (ﷺ) هاتبێ وەك فەرموودەی (موتەواتر). (قطعی الدلالة)یش ئەوەیە دەقەكە تەنها یەك واتا هەڵدەگرێت و ڕێ نییە بۆ ئەوەی واتایەكی تری پێ ببەخشرێ وەكو : ئایەتی (و أقیموا الصلاة و آتوا الزكاة)... هتد.

٣. ئەو مەسەلانەی ئیجماعی موجتەهیدان و زانایانی موسڵمانانیان لەسەر بێ وەكو ئیجماع لەسەر دانانی ئیمام و پێشەوا بۆ پاراستنی ئایین.. هتد. (بۆ ئەم سێ مەسەلەیە بڕوانە : محمد علی عجلان، مالا یجوز الخلاف فیه بین المسلمین ل (١٣- ١٧)).

واش بە چاك دەزانین بە كورتی قسەی (إبن تیمیه)بهێنینەوە لە بارەی جۆرەكانی ئختلاف، (أقتضاء الصراط المستقیم ل ٣٦ بە دواوە).

شێخی ئیسلام ئیبنو تەیمییە دەڵێ : ئەو ئختلافەی كە خوا لە قورئاندا باسی كردووە دوو جۆرە : لە یەكەمیاندا خوا هەردوو كۆمەڵەكە زەم دەكات وەك دەفەرمووێ : ﴿ولا یزالون مختلفین ، إلا من رحم ربك﴾(هود : ١١٨ – ١١٩) دووەمیشیان ئەوەیە كە ستایشی یەكێك لە دوو كۆمەڵەكەی كردووە ئەوانیش ئیماندارەكان و زەمی كۆمەڵەكەی تری كردووە : ﴿و لكن أختلفوا فمنهم من آمن و منهم من كفر﴾(البقره:٢٥٣).

لەبارەی ئەو ئختلافەش كە نابێ ببێتە جێگەی ئاژاوە دەڵێ : جۆرەكانی ئختلاف دوانن : (جیاوازیی هەمە جۆری ـ اختلاف التنوع)و (جیاوازیی دژایەتی ـ اختلاف تضاد)جۆری یەكەمیشیان چەند ڕوویەكی هەیە، یەكێك لەوانە ئەوەیە كە هەردوو قسەكە یان كردارەكە ڕاستن وەكو (قِراءات)ی قورئان، واتە ئەو چەند جۆرە خوێندنەوەی هەندێك پیت و وشەی قورئان – پێغەمبەریش بەو دوو صحابییەی (كە بە دوو شێوەی جیاواز ئایەتەكانیان خوێند بووەوە) فەرموو : هەردووكتان باشتان كردووە، واتە هەردووكیان ڕاست بوون .

جۆرێكی تر ئەوەیە كە واتای هەر یەكێك لە دوو قسەكە لەوەی تری دەچێ، بەڵام وشەكانیان جیاوازن.جۆرێكی تر ئەوەیە كە دوو واتاكە دوو شتن بەڵام دژ بە یەك نین.

جۆرێكی تریش ئەوەیە دوو ڕێگای ڕەوا هەن و كابرایەك یان كۆمەڵێك یەكێكیان دەگرێتە بەرو ئەوانی تر ڕێگاكەی تر هەڵدەبژێرن و هەردووكیشیان باشن.

جۆری (جیاوازیی دژایەتی) یش ئەوەیە دوو قسەی دژ بە یەكن، مەسەلەكەش لێرەدا خراپترە، بەڵام زۆر جار نەختێك هەق لە قسە ناهەقەكەدا هەیە یان خاوەنەكەی بەڵگەیەكی بەدەستەوەیە، بەڵام خاوەنی قسە هەقەكە ئەم نەختە هەقەش ڕەت دەكاتەوە، پاشان ئیبنو تەیمییە دەڵێ :

لە جۆری (جیاوازیی هەمە جۆری)دا هەریەكێك لەسەر هەقە بەڵام زەم كردنەكە ڕوو دەكاتە ئەو كەسەی تەعەدا لەوی تر بكات، (لێرەدا قسەكانی شێخی ئیسلام بە كورتی تەواو بوون).

ئەم تێكەیشتنەشە وای لە زانایانی گەورەی ئیسلام كرد بڵێن (بۆ چوونەكەم *ڕاستە، بەڵام ڕێی تێ دەچێ هەڵە بێ* و بۆچوونی *بەرامبەرەكەشم هەڵەیە بەڵام ڕێی تێ دەچێ ڕاست بێ)*، هەروەها ئەمە بوو وای لێكردن (هەرچەندە جیاوازییان لە نێوان یەكتردا هەبووە) ڕەحمەت بۆ یەكتر بنێرن و قەدری یەكتر بزانن و چاوپۆشی لە هەڵەی یەكتر بكەن.

هۆكانی جیاوازی

هۆی زۆر هەن بۆ جیاوازی لەنێوان زاناكاندا :

١- هەندێك وشە دوو واتای هەیە كە هەردووكیان راستەقینەن (حقیقی) وەكو (قُرء) كە هەردوو (حیض) و پاكبوونەوە لە (حیض) دەگرێتەوە، هەندێك زانا واتای یەكەمیان وەردەگرن و هەندێكی تر واتای دووەم.

٢- هەندێك وشە هەن واتایەكی راستەقینە و واتایەكی مەجازییان هەیە ،بۆ نموونە كە دەڵێیت : (شێرێكم بینیوە) دوو واتا بۆ ئەم قسەیە هەیە ، یەكەمیان شێرێكی راستەقینەت بینیوەو دووەمیان : پیاوێكی ئازا وەكو شێر .

٣- وشەی تر هەن كە لە زمانی عەرەبیدا واتایەكیان هەیە، بەڵام لە شەرعدا واتایەكی تر دەبەخشن.

٤-ئایا حوكمە (عام)ەكانی قورئان دەكرێن بە (خاص) بەهۆی فەرموودەی(احاد)ەوە؟

٥- وشەیەك لە شوێنێكدا بە (مطلق)ی دێت بەڵام لە شوێنێكی تردا بە (مقید)... ئایا موقەییدەكە بەسەر موطلەقەكەدا دەسەپێنرێ ؟

٦- (مفهوم المخالفة) هەیە ـ كە چەند جۆرێكە ـ وكە هەندێك زانا كاری پێ ناكەن و هەندێكی تر وەریدەگرن ، ئەمانەش لە نێوان خۆیاندا لەبارەی هەندێك جۆریەوە ناڕێكن لە وەرگرتن یان وەرنەگرتنیان. نموونەیەك لەسەر جۆرێكی (مفهوم المخالفه) ئەو فەرموودەیەی باسی زەكاتدان لەو ئاژەڵەی لە دەشتودەر دەلەوەڕێ دەكات . بە رەچاوكردنی فەرموودەكەو بە وەرگرتنی (مفهوم) دەبێت ئەو ئاژەڵەی ئالیكخۆر زەكاتی نەكەوێ.

٧- ئایا كار بە فەموودەی (موڕسەل) دەكرێت ؟ئەی مەرجەكانی كارپێكردنی چین ؟ جیاوازی لەم بارەیەشەوە هەیە. فەرموودەی (موڕسەل) ئەوەیە كە تابعی (تابعیش كەسێكە پێغەمبەر (ﷺ)ی نەبینیوە بەڵام صەحابیی بینیوە) ناوی صەحابییەكە ناڵێ، بەڵكو یەكسەر دەڵێت پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێ (لە بارەی پێناسەی مورسەلیش دیسان خیلافێكی كۆن هەیە).

٨- دەلیلەكە گەشتووە بە دەستی زانایەك و نەگەیشتۆتە دەستی زانایەكی تر.

٩- زاناكە بەڵگەكەی لەیاد دەچێ وەك چۆن (عومەر) فەرموودەیەكی لەبارەی (تەیەمموم)ەوە لە یاد چووبوو و (عەممار كوڕی یاسر) خستییەوە یادی (بەڵام هەر بیری نەكەوتەوە).

١٠- جیاوازی لە وەسف و چۆنێتیی (ئیجماع).

١١- كار كردن یان كار نەكردن بە (قیاس) و (استحسان) و(المصالح المرسلة) و (استصحاب)...هتد كە ئەمانە سەرچاوەی سەرەكی نین بۆ حوكمە شەرعییەكان.

ئەمانە - زۆر بە كورتی - بەشێكن لە هۆكانی جیاوازی (بڕوانە بەش یەكەمی كتێبی هاشم جمیل، مسائل في الفقة المقارن، بەرگی یەكەم، هەروەها كتێبەكەی د. مصطفی الزلمي لەمانەش كورتتر؛ كتێبی طه جابر، أدب الاختلاف في الاسلام، هەروەها كتێبەكەی ابن تیمیة، رفع الملام عن الأئمة الاعلام).

ئەگەر بێت و هەموو هۆكانی جیاوازی بزانین ئەو كاتە دەزانین ئاستی زانستیی دەمارگیرەكان چەند نزمە ، هەروەها دەزانین هەژاریی زانستیی ئەو كەسانە چەندە كە وا دەزانن علم هەمووی لای زاناكانی خۆیاندا كۆبووەتەوە ، ئەمەش تەنها ئەمانە ناگرێتەوە كە شوێن كەوتووی یەكێك لە مەزهەبەكانن و دەمارگیرن بۆی ،بەڵكو ئەوانەش دەگرێتەوە كە تەقلیدی زانا نوێكان دەكەن ، بۆ نموونە زۆر كەس (چونكە بێ ئاگان لە زانای ترو بێ ئاگان لە علم بە گشتی) دڵیان ئاو ناخواتەوە تا شێخ ئەلبانی بە فەرموودەیەك نەڵێ (صەحیح)ە یان (ضە عیف)ە بەمەرجێك رەخنەی زۆر و هەڵەی زۆر لە ئەلبانی گیراوە (بۆ نموونە بڕوانە :حبیب الرحمن الاعظمي : الالباني:شذوذه و أخطاءه هەروەها حسن بن علی السقاف، تناقضات الالباني الواضحات)، هەتا ئەگەر (ابن حجر)یش ئەو فەرموودەیە بە (صەحیح) بزانێ ،ئەو قوتابییانە قەناعەت ناكەن تا نەزانن ئەلبانی چی دەڵێ بەمەرجێك جیاوازیی نێوان ئەلبانی و (ابن حجر) وەكو جیاوازیی نێوان زەوی و ئاسمانە، ئەوەش بێگومان بێ ئەوەی لە قەدری علمی ئەلبانی كەم بكەینەوە.

ڕەوشتی جیاوازی (أدب الاختلاف)

ئەگەر مەبەست لە علم وەرگرتن و بڵاوکردنەوەی پاداشتی خودا بێ ئەوا ڕەفتارو ڕەوشت لە کاتی جیاوازیدا دەگاتە ئاستێکی بەرز، لەڕاستیشدا ئەوەی هەندێك کتێب دەخوێنێتەوە قسەی ناشرینیان زۆر تێدا دەبینێ، ئێمەش ناڵێین کە علمی ئەو کەسانە بۆ خودا نییە، چونکە ئەمە شتێکە خودا خۆی دەیزانێ بەڵام دەڵێین کەوا لەو موناقەشانەدا بەشێکی نەفسیان تێدا هەیە، بۆ نموونە هەڵەی زۆر لە ئەلبانی گیراوە، بەڵام ڕەخنەکان قسەی ناشیاویان تێدایە وەکو قسەی (حبیب الرحمن الاعظمي) لە (الالباني.. شذوذه و أخطاؤه) یان قسەکانی (حسن بن علی السقاف) لە (تناقضات الالباني الواضحات)، ئەلبانیش وەك کاردانەوە قسەی خۆی وتووە. واش بزانین کەوا ئەو هێرشە لە سەر ئەلبانی لەبەر ئەوەیە لە (السلسلة الضعیفة)یدا بە ئەدەبەوە باسی ئیمام ئەبو حەنیفەی کردووە کە ڕاستگۆیە، بەڵام قسەی هەندێك کەسی هێناوەتەوە کە ئەبو حەنیفە توانای لەبەرکردنی کەمە بۆیە لە فەرموودەدا (ضە عیف)ە ئەوانەش کە قسەیان بە ئەلبانی وتووە لە سەر مەزهەبی ئەبو حەنیفەن، بەڵگەش لەسەر ئەوە قسە وتن بە (ئیبنو حەزم) و (دارقوطني) چونکە بە قسەی (حبیب الرحمن) دوژمنی ئەبو حەنیفەن، بەڵام هەموو زاناکانیش وا نین ، بۆنموونە کابرایەك لەگەڵ کۆمەڵێکی ئیسلامی کاری دەکردو دوایی کە وازی لێ هێنان بە نووسین داوای لە (ابن باز) کرد فەتوا دەربکا کە ئەمانە بیدعەچین ئەویش بەوە وەڵامی دایەوە بە نامەکەی دڵخۆش نەبووە ، چونکە ئەم ڕێگایە تێکدەرەو ئامۆژگاریی دەکات کە لەگەڵ موسڵماناندا نەرم بێت.. هتد. (بڕوانە : عبد الرحمن بن عبد الخالق، الرد الوجیز، ل ٣٠ بە دواوە) ، هەروەها (بن باز) ئامۆژگاریی ئەو کەسانە دەکات کە قسە بە بانگخوازان دەڵێن، لە بارەی جیاوازیشەوە دەڵێ کەوا ئەگەر مەسەلەکە ڕێی (اجتهاد)ی تێدا بوو خاوەنی ئیجتهادەکە هیچی لە سەر نییە، ئەگەر یەکێکیش موخالەفەی کرد با بە شێوەیەکی باش بێت و بێ هێرش بردنەسەرو بێ بریندارکردن یان قسەی زیادەی ناپێویست ....هتد. (سەرچاوەی سەرەوە ل ٤٨).

لە ڕاستیشدا قسەی توندو تیژو ناشیاو لەناو کۆنەکانیشدا هەروا هەبووە، بەڵام زانا بەرزەکان تەنها ئەو قسانەیان بەو کەسانە وتووە کە شایەنی بن ئەویش بە مەبەستی (جەرح) واتە پلەی ڕاستگۆیی یان لەبەرکردنی فەرموودە. لێرەشدا بە کورتی هەندێك نموونە لەسەر ڕەوشتی بەرزی زاناکان بەرامبەر یەکتر دەهێنینەوەوکەمێك باسی ئەوە دەکەین کە چۆن دەیانڕوانییە یەکتر:

١. باسمان کردبوو کە جیاوازیو ڕەخنەی زۆر لە نێوان قوتابخانەی (رأی)و قوتابخانەی (أثر)دا هەبوو بەڵام کەس لە شوێنکەوتوانی دوو قوتابخانەکە لە سنوورەکانی ڕەوشتی جیاوازی دەرنەچووبوو ، نە یەکتریان بە فاسق یان داهێنەری (مونکەر) زانی و نە کەسیان حاشای لەوی تر دەکرد (أدب الاختلاف ل ٨٣).

٢. ئیمام (لە یث کوری سە عد)ئیمام (مالك)ی بینیو ئەویش وەسفی ئیمام ئەبو حەنیفەی بۆ کرد کە (فقیە)ە واتە زانایە پاشان ئەبو حەنیفەی بینی ئەویش ووتی : کەسم نەبینیوە لە مالك خێراتر لە وەڵامی ڕاستگۆ و ڕەخنەی تەواو (هەمان سەرچاوە ل١٥٢) واتە مەدحی یەکتریان کردووە.

٣. لە ئیمام ئەحمەدیان پرسی : ئەگەر یەکێك بیەوێ فەرموودەی تەنها کەسێکی دیاریکراو لەبەر بکات، هی کێ لەبەر بکات ؟ ئەویش ووتی : با فەرموودەکانی مالك لەبەر بکات (هەمان سەرچاوە ،ل ١٢٧).

٤. ئیمام شافیعیش دەڵێ : مالك مامۆستای منە و لەوەوە علمم وەرگرتووە، ئەگەر باسی زاناکانیش کرا ئەوا مالك لە ناویاندا ئەستێرەیە (هەمان سەرچاوە ، ل ١٢٧).

٥. قسەیەکی ناوداری شافعیش هەیە لەبارەی ئەبو حەنیفەوە ئەویش : الناس في الفقه عیال علی أبي حنیفة، واتە خەڵکی لە فیقهدا موحتاجی ئەبو حەنیفەن.

٦. (یەحیا کوڕی سەعیدی قە طتان) کە زانایەکی پایە بەرزی فەرموودە بوو دەیوت : من دوعا بۆ شافیعی دەکەم هەتا لە نوێژەکانیشمدا (سەرچاوەی سەرەوە ،ل١٣٠).

٧. (ئیسحاق کوڕی ڕاهەوەیە) کە شێخی بوخاری و موسلمە دەڵێ : ڕۆژێکیان (ئەحمەد کوڕی حەنبەل) م بینی وتی : وەرە پیاوێکت پیشان بدەم کە چاوەکانت کەسی وای نەبینیوە... ئینجا (شافعی)ی پێشان دام ... (سەرچاوەی سەرەوە، ل١٣٢).

٨. له مەزهەبی ئیمام ئەحمەد ئەوە هەیە کە دەست نوێژ له لووت بژان دەشۆرێتەوە، یەکێکیش لێی پرسی ئەگەر خوێن لە ئیمامەکەوە دەرچێت و دەست نوێژ نەگرێتەوە نوێژ لە دوایدا بکەم ؟ ئیمام ئەحمەدیش وتی : من چۆن نوێژ لە دوای ئیمام مالك و سعید کوڕی المسیب ناکەم ؟ (سەرچاوەی سەرەوە ل ١١٦ –١١٧). ئەم دوانەش لایان وابوو کە خوێن دەست نوێژ ناشکێنێت.

٩. (تەهانەوی) لە نوێکان بەراوردی لە نێوان (إبن تیمیه)و (الطَحَّاوی)دا دەکات و وشەیەك لە هەقی ئیبنو تەیمییە بەکار دەهێنێ کە لە هندستاندا باوەو واتای سووکایەتی نابەخشێ ئەویش : ئیبنو تەیمییە نابێ بە خۆڵی نەعلەکانی(طَحَّاوي). شێخ (عبدالفتاح ئەبو غوددە) ش نامەی لەم بارەیەوە بۆ دەنێرێ ئەویش وەڵامی دەداتەوە کە بە برادەرێکی وتبوو ئەم وشەیە بکوژێنێتەوەو بنووسن کە نووسەرەکە لەم قسەیە پەشیمانەو داوای لێخۆش بوون لە خودا دەکات لەم بێ ئەدەبییەرامبەر ئیمامەکانی ئیسلام کە شێی ئیسلام ئیبنو تەیمییە یەکێکیانە رەحمەتی خودای لێ بێت...هتد. (قواعد علوم الحدیث، ل ٤٤١– ٤٤٢). پاش ئەوەش هەر خۆی وشەکە بۆ خۆی بەکار دەهێنێ کاتێك رەخنە لە قسەیەکی (ابن قیم الجوزیة) ــ قوتابیی ئیبنو تەیمییە ــ دەگرێ. (تەهانەوی) پاش ر ەخنەکە دەڵێت : مەبەستم لەم قسانە تەنها بەر پەچدانەوەی (ابن القیم)نەبووە رەحمەتی خودای لێ بێت چونکە ئەو بەرێزترو گەورەترە لەوەی یەکێکی وەکو ئێمە قسەی لە بارەوە بکات، چونکە ئەگەر ئێمە ببینە خۆڵی نەعلەکانی (ابن القیم) ئەمە پایەمان بەرزتر دەکاتەوە.....هتد. (سەرچاوەی سەرەوە ل ٤٦٠–٤٦١) هەرچەندە (ابن تیمیه) و قوتابییەکەی(حەنبەلی)ن و (تەهانەوی) لەسەر مەزهەبی ئیبنو حەنیفەیە.

چەند رێنمونییەك هەیە لە رەوشتی جیاوازیدا کە لێرەدا تەنها باسی هەندێکیان دەکەین :

١- پاراستنی زمان : لە کاتی رەخنە لە هەر بۆ چوونێك مرۆڤ خۆی لە توندو تیژی و هەڵەکانی زمان بپارێزێ، مەبەستیشمان زیاتر ڕەخنە لە موسڵمانە ئەگینا ملهوڕەکانی ناو بێ باوەڕەکان پێویستیان بە شێوازێکی توندو تیژی رەخنەیە، ئایەتە مەککییەکانی قورئان و زۆر لە ئایەتە مەدەنییەکان بەڵگەن لەسەر رەخنەی توندو تیژ لە بێباوەڕە ملهوڕەکان. لەسەر ئاستی موسڵماناندا زمانی هێمن و زمانی پاك زۆر پێویستە، چونکە مەسەلە خیلافییەکان ئسلوبی پێچەوانە هەڵناگرن جگە لەوەی کە مەبەست لە رەخنەو دەربڕینی بۆچوون ئاشکرا کردنی هەقە،پێغەمبەریش (ﷺ) دەفەرمووێ (ئایا خەڵك کە بەسەر دەموچاودا لەناو جەهەنەمدا دەخرێن بەهۆی دروێنەی زمانی خۆیان نییە ؟) (أحمد و ترمذي وابن ماجة، ڕیوایەتیان کردووەو بەهۆی هەموو (طریق) ەکانی صەحیحە، ریاض الصالحین بتحقیق شعیب الارناؤوط ١٢/ ١٥٢٢).

خوای گەورەش بەر لەوە دەفەرمووێ :﴿ قل لعبادي يقول التي هي أحسن إن الشيطانَ ينزغُ بينَهُم﴾(الاسراء :٥٣)، واتە بڵێ بە بەندەکانم ئەو شتە بڵێن کە باشترو جوانترە، چونکە شەیتان بەینیان تێك دەدات.

٢- کلیلێکی تێگەیشتن لە جیاوازیی شەرعی ئەو فەرموودەیەیە کە دەفەرمووێ:(ئەگەر حاکم ئجتیهادی کردو راستی کرد لای خودادا دوو پاداشتی هەیەو ئەگەرئجتیهادی کردو هەڵەی کرد یەك پاداشتی دەست دەکەوێت) (صحیح البخاری ــ کتاب الاعتصام، صحیح مسلم ــ کتاب الاقضیة). بەم شێوەیە ئەگەر موسڵمانێك کە ئەهلی ئیجتیهادە لە مسەلەیەکدا توانای خۆی لە ئیجتیهادێکدا سەرف کردو هەڵەی کرد لای خودا گوناهبار نییە، بەڵکو پاداشتی هەیە بۆیە دەبێ ئێمە رێزی لێ بگرین چ جای ئەوەی ئەگەر بۆچوونەکەی لەو جۆرەیە کە (ابن تیمیه) باسی کردووە کە هەڵە نییەو بۆ چوونی بەرامبەرەکەشی دیسان هەڵە نییە.

جیاوازیی بۆچوون و تۆقاندنی فیکری

تۆقاندنی فیکری شتێکی نوێ نییە، لە ئیسلامیشدا لەبەر ئەوەی مەسەلە خیلافییەکان ژمارەیەکی زۆرن زانایان — وەك ووتمان —بەرامبەر یەکتر سنگ فراوانییان دەنواند ، بەڵام لە ڕۆژانی داخستنی دەرگای ئیجتیهادەوە خەڵك خۆیان بە مەزهەبەکانەوە بەستەوەو کەمێکیان نەبێ لە مەزهەبەکە لایان نەدا هەتا ئەگەر دەلیلێکی راستیش لە سەر هەڵەی رایەکی دیاریکراوی ئەو مەزهەبە هەبووبێ. شتێکی ئاساییشە کە لە کەشوهەوایەکی وەهادا دەمارگیری تەشەنە بکات، هەروەها شتێکی ئاسایی یە تۆقاندنی فیکری سەر هەڵبدات. موسڵمانان لەم تۆقاندنە فیکرییە دوور بوون ئەگەر لەگەڵ ڕۆژئاوادا بەراووردیان بکەین و کە لەوێدا حاڵ گەیشتە ئەوەی کە نەیارە ئاینییەکان بە کۆمەڵ لەناو ببرێن و ژمارەیەکی زۆریان بسووتێنرێن وەك چۆن لە فەڕەنسادا ــ ئەمەش تەنها نموونەیەکە ــ لە یەك قەسابخانەدا لە ساڵی (١٥٧٢) دا دە هەزار پرۆتستانت مەزهەب لە پیاوو منداڵ و ئافرەت لەناو بران.

زانا گەورەکانی ئیسلام لە تۆقاندنی فیکری و مەزهەبی دوور بوون، ئەوەتا ئەبو حەنیفە دەڵێ : (ئەوەی ئێمە لەسەرین ـ واتە راکانی ـ ران و کەسیان لەسەر ئیجبار ناکەین و ناڵێین کە دەبێ هەموو کەسێك بە ناچارییەوە پێیان رازی بێت ، هەر کەسێکیش شتێکی باشتری هەیە با بیهێنێت) (أدب الاختلاف، ل ٧٥)، یان ئیمام مالك کە سێ خەلیفەی عەبباسی داوایان لێ کرد کتێبەکەی (الموطأ)ی بۆ بڵاوبکەنەوە بە ناو جیهانی ئیسلامیداو بەسەر موسڵماناندا بیسەپێنن بەڵام ئەو رازی نەبوو، چونکە بە وتەی خۆی خەڵکی وڵاتانی تر بەشی خۆیان لە علم هەیەو نابێ بەزۆر داوایان لێ بکرێ واز لەو علمەی لایانە بهێنن .

رووداوە خراپەکانیش تەنها لە نێوان ئەو کەسانەدا بوو کە کوێرانە تەقلیدیان دەکرد، هەروەها (بەڵام بە رادەیەکی گەورەترو خراپتر، ئەمەش بۆ خۆی یاسایەکی گشتییە) لە نێوان ئەو کەسانەدا بوو کە شوێنی ئارەزوو کەوتبوون وەك بەشێك لە موعتەزیلە کە فتنەیەکیان لە بارەی مەسەلەی (خلق القران)ەوە بەرپا کردبوو و کە دەبوایە هەموو زانایەك قسەی ئەوانی بکردایەو بیوتایە کە قورئان خەلق کراوە (واتە وەکومەخلوقاتی تر دروست کراوە) ئەگینا دووچاری سجن و ئازاردان دەبوو ، یان خەوارج (کە یەکێك لە بیروڕاکانیان ئەوە بوو ئەو کەسەی گوناهی گەورە دەکات کافرە) ئیرهابێکی فیکرییان بەرپا کرد بەوەی ئەو کەسانەیان بە کافر دەزانی کە لەسەر بیروباوەڕەکەی ئەوان نەبوون و تەنانەت هەندێکیان دەیانوت کەوا ئەو کەسەی بیروبۆچوونی ئەوانی هەبێ بەڵام لەگەڵ ئەواندا چەك هەڵنەگرێ کافرە.یان ئەو موقەللیدە نەزانانەی کە بۆ چەند مەسەلەیەکی فیقهی و عەقیدەیی دوژمنایەتیی (إبن تیمیە)یان دەکرد و چەند جارێك دەگیرا تا دوایی لە بەندیخانەدا وەفاتی کرد، یەکێکیش لەو مەسەلانە شتێك بوو کە بە هەموو عەقڵێك شایەنی ئەوە نییە هەرای لەسەر بکرێت ئەویش فەتوای ئبنو تەیمییەیە بۆ ئەو کەسەی سوێند بە تەڵاق بخوات تەڵاقی ناکەوێت بەڵکو تەنها کەفارەتی سوێندەکەی دەدات، دیاریشە هەراکە هی کەسانی نەزان و بێئیشە بە تایبەتی لەو سەردەمەی کە لادانی زۆری وا لە ئیسلامدا هەبوون کە شایەنی ئەوە بوون هەرایان لەسەر بکرێت نەك هەرا بۆ مەسەلەی خیلافی بکرێت.

کەواتە تەنها ئارەزووپەرستان و ئەوانەی بەڕادەیەکی کەم یان زۆر لە ئیسلام لایان داوە وا تووشی دەمارگیری دەبوون و ئسلوبی تۆقاندنیان بەکار هێنابوو، لەبەر ئەوەپێویستە مرۆڤ وریای خۆیبێ‌و لەسەر مەسەلە خیلافییەکان زۆرەملێ لە کەس نەکات. سنگ فراوانی بەردی بناغەی رەوشتی خیلافە و کەشوهەوایەکی پاك بۆ گەشەسەندنی علم دەسازێنێ‌و گەرانەوەی سەردەمی زێڕینی ژیارەی ئیسلامی نزیك دەخاتەوە ، هەروەها چیتر تواناکان نافەوتێن و بە شتی لاوەکی و بە دەمارگیری بۆ ئەم شتە لاوەکییانە ریزی موسڵمانان ناشێوێنرێت.

لە کۆتاییدا قسەی ئەو زانایانە دەهێنینەوە کە دەڵێن کەسێك نابێتە زانا تا شارەزای مەسەلە خیلافییەکان نەبێ.

لە راستیشدا یەکەمین پلەی قوتابی ئەوەیە شارەزای یەك مەزهەب یان بۆچوون بێ و ئەگەر لەم پلەیەدا بمێنێتەوە هەر بە قوتابێتی دەمێنێتەوە و ناگاتە پلەی زانایان. بە هەمان شێوەش و لە بواری کاری ئیسلامیدا دەمارگیری بۆ مەسەلەیەکی خیلافی مرۆڤ لە ریزی قوتابییەکاندا دەهێڵێتەوەو ئەگەر رەحم و بەزەییی خواشی لێ دوور بێ لەوانەیە هەروەها ببێتە قوتابییەك بۆ ئاژاوەو فیتنە.

سەرچاوەکان

١. صحيح البخاري.

٢. صحيح مسلم.

٣. الدكتور طه جابر، أدب الأختلاف في الاسلام، الطبعة الرابعة ١٤١٣ – ١٩٩٢.

٤. الدكتور هاشم جميل عبدالله مسائل من الفقة المقارن،، القسم الاول، جامعة بغداد، ١٩٨٩.

٥. الدكتور مصطفى ابراهيم الزلمي، أسباب إختلاف الفقهاء فى الأحكام الشرعية، رسالة دكتوراه بغداد، ١٣٩٦– ١٩٧٦.

٦. ظفر أحمد العثمانى التهانوى، قواعد فى علوم الحديث، تحقيق و تعليق عبدالفتاح أبو غدة، بيروت – الطبعة الثالثة ١٣٩٢ – ١٩٧٢.

٧. حبيب الرحمان الأعظمى، الألباني شذوذه أخطاؤه، الجزء الثانى، الطبعة الأولى، الكويت ١٤٠٤ –١٩٨٤.

٨. حسن بن على السقاف، تناقضات الألبانى الواضحات، الجزء الأول و الثانى ١٤١٢ – ١٩٩٢.

٩. عبدالرحمن بن عبد الخالق، الرد الوجيز على الشيخ ربيع بن هادى المدخلى ١٤١٦ – ١٩٩٦.

١٠. أبن تيمية، رفع الملام عن الأئمة الأعلام، الطبعة الرابعة، بيروت ١٣٩٢.

١١. إبن تيمية إقتضاء الصراط المستقيم مخالفة أصحاب الجحيم دارالفكر سنة؟
١٢. محمد على عجلان، مالايجوز الخلاف فيه بين المسلمين، جامعة الإيمان، صنعاء، ١٤١٥ – ١٩٩٥.
١٣. بن باز و العثيمين و عبدالله بن جبرين، اللجنة الدائمة، فتاوى اسلامية، الجزء الأول ، سنة ؟
١٤. الجداول الجامعة في العلوم النافعة، قسم العقيدة.